

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

ЖУРНАЛИСТИК ФАОЛИЯТДА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ МАСАЛАСИ

Умирзакова Нилуфар Толибжоновна

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси катта
ўқитувчиси, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

nilufar74.1974@gmail.com

***Аннотация:** Мазкур тезисда сўз ва матбуот эркинлигининг жамият учун манфаатли жиҳатлари борасида фикр юритилади. Унда сўз эркинлигини таъминлашда ижтимоий–сиёсий, маънавий, иқтисодий ҳамда ҳуқуқий имкониятлари батафсил таҳлил этилади. Шунингдек, сўз эркинлигининг чегараси фақат қонуний жиҳатдан тартибланиши зарурлиги таъкидланган.*

***Калит сўзлар:** инсон ҳуқуқлари, сўз эркинлиги, демократия тамойиллари, журналистик фаолият, танқидий чиқишлар, ҳуқуқий мувофиқлаштириш.*

Кириш. Сўз эркинлиги инсон эркинликларининг калитидир. Инсон ўз ҳуқуқ ва эркинликларига талабгор бўлиши учун энг аввало уни изҳор қилиш ҳуқуқига – сўз ва матбуот эркинлигига эга бўлиши лозим. Ўз ҳақ-ҳуқуқларимиз ҳақида сўз айтиш имкони бўлмаса, уларга эгалик қилишнинг ўзи иложсиз.

“Сўз ва матбуот эркинлиги таъминланган юртда тафаккур ривожланади, тўлишади, теранлашади, халқдан қайнаб чиққан фикрлар булоғи ҳокимиятнинг ташналигини қондиради. Сўз эркинлигини бўғадиган давлат ўз илдизига болта ураётган, ўзи ичадиган дарёни қуритаётган, амалдорларининг қаллоблик ботқоғига ботишининг олдини

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

оладиган ва ҳавфдан огоҳ этадиган жарангдор қўнғироғини парчалаётган, ўз миясини эл-улусдан келаётган ҳикматлардан маҳрум этаётган, демакки, ўзини фикрсизлик, турғунлик ўпқонига – таназзулга судраётган бўлади” [1].

Демак сўз эркинлиги, матбуот эркинлиги таъминланган жамият демократик жамият ҳисобланади. ОАВ жамиятни демократлаштириш жараёнига бевосита таъсир этиш билан бирга, унинг ўзи ҳам жамиятдаги демократия даражасига боғлиқдир. Журналистларнинг эркин сўзи кўпчиликка ёқмаслиги табиий, лекин бу жамият учун, унинг демократик принциплари учун жуда муҳим. Эркин ОАВсиз жамият шубҳасиз фожиявий яккаҳокимликка юз буради.

“Сўз эркинлигига беқарорлаштирувчи омил сифатида эмас, айнан барқарорлаштирувчи омил сифатида қарашни ўрганишимиз керак, - деб ёзади Карим Баҳриев, - Тўғрироғи, бу қарашни ижтимоий фикрга сингдиришимиз зарур. Ахир фикрлаб кўрайлик, агар жамиятда у ёки бу иллатлар авжига чиқаётган бўлса, ҳамда беқарорликни олдини олиш баҳонасида бу муаммолар ҳақида гапирилмаса, охир-оқибатда жамият сўз эркинлиги туфайли беқарорликдан эмас, яширилган дардларнинг ҳуружидан юзага келган таназзул бўҳронидан қулайди. Албатта, сўз эркинлиги ҳам ноқулайликлар туғдириши мумкин, аммо, биринчидан, бу ноқулайликлар иллатга ботган тўралар, коррупционерлар, таъмагирлар, халқ насибасини туя қилаётганлар учун танқид туфайли туғиладиган ноқулайликлар, ҳалол одамлар учун ноқулайлик эмасдир. Иккинчидан, сўз эркинлиги туфайли юзага келадиган беқарорлик иллатларни яшириш туфайли юзага келадиган беқарорликнинг олдида ҳеч нарса эмасдир”.

Асосий қисм. Сўз эркинлиги мансабдорларнинг ҳисобдорлик масъулиятини оширади, бошқарув тизимидаги шаффофликни таъминлайди, одамларнинг фаоллашуви ва иллатларнинг бартараф

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

этилишига замин яратади. Шу жиҳатдан, ОАВларда албатта танқидий-таҳлилий чиқишлар бўлиши зарур. Бугунги кунда ОАВ мамлакатда содир бўлаётган воқеаларга тезкор муносабат билдирмоқда. Матбуотда ҳам турли мавзулардаги танқидий ва таҳлилий материаллар кескин кўпайди. Бу эса жамоатчилик фикри шаклланишида муҳим роль ўйнамоқда. Тан олиш керак, бундан 2-3 йил аввал ОАВдаги бу каби очиқликка интилишни кўпчилик тасаввур ҳам қила олмасди. Бироқ хали-ҳамон мансабдор шахслар ва айрим ташкилот раҳбарлари медиага интервью беришдан ўзларини муҳофаза этмоқдалар. Бу аввало жамоатчиликнинг ахборотга бўлган эҳтиёжини таъминласа, иккинчи томондан ташкилот ва хусусан раҳбар мавқеига ижобий таъсир қилади.

Танқиддан мақсад бировни ёки бирор бир соҳани ер билан яқсон қилиш эмас. ОАВдаги танқидга ўта даҳшат деб, унинг мақсади бировни ишдан бўшатиш ёки қамашдан иборат деб қарашдан воз кечиш керак. Ошкоралик ва холис танқиддан мақсад хато-камчиликларни кўрсатиб, келажакда уларга йўл қўймаслик ва уларнинг олдини олишга эришишдан иборат. Бир марта яширинган иллат ё нуқсон келажакда ғовлаб кетиб, катта ярага айланиб кетиши мумкин. Ҳар бир нуқсон ёки муаммо атрофида ижтимоий фикр шакллansa, уларни бартараф этиш шунчалик осон кечади. Жадидлар раҳнамози Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳам замондошларига матбуотдаги танқид моҳиятини тушунтириб “танқид этмоқ бойси ислоҳ бўлур” деганини эслаш кифоя [2].

Танқид қилиш орқали ОАВ бу муаммо борасида ижтимоий фикрни шакллантириш, ижтимоий назорат олиб боришга мувофиқ бўлади. “Бу фавқулотда муҳим ижтимоий вазифаларни амалиётга жорий этишда оммавий ахборот воситалари вакиллари, яъни журналистлардан, камида, уч сифат талаб этилади: касбий маҳорат, ботирлик ва фуқаропарварлик. Юқори касбий маҳорат соҳиби бўлмай ҳақиқатни

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

топиб бўлмайди, ботирлик бўлмаса у ошқороликка чиқмайди, фаол фуқаролик позициясиз ҳаётда яшаб бўлмайди” [3].

Дарҳақиқат, бугунги кунда ҳар бир фуқаронинг фаоллиги талаб этилаётган бир даврда, зиммасида катта масъулияти бўлган журналистнинг лоқайдлиги, бепарволиги кечириб бўлмас ҳол.

Маълумки, журналистика эркинлиги - бу ОАВнинг ўз фаолияти доирасида мустақил қарор қабул қила олиш ва уни амалга ошириш имкониятидир. Аммо бу имкониятнинг бир қатор жиҳатлари мавжуд. ОАВ эркинлигининг 3 асоси мавжуд: ижтимоий–сиёсий, маънавий, иқтисодий. ОАВ эркинлигининг ижтимоий-сиёсий асоси унинг қайси ижтимоий борлиқда, қандай тузумда фаолият кўрсатиши, қайси ижтимоий онгнинг кўриниши эканлиги, қайси мафкура ва ғояларга хизмат қилишидан келиб чиқади. ОАВ эркинлигининг мазкур бош асоси унинг ҳуқуқий имкониятлари билан ифодаланади. Ҳар бир жамият, ҳар бир тузум унинг ҳуқуқини белгилар экан, фаолиятини маълум қонунлар, кўрсатмалар, бу борада олиб бориладиган сиёсат билан белгилаб қўяди.

ОАВ эркинлигининг маънавий асоси – уни чиқараётган шахс, гуруҳ, унда ишловчи журналистларнинг ички дунёси, дунёқараши, эътиқоди балан боғлиқ. Юксак маънавиятли, чуқур эътиқодли, инсоният, жамият олдидаги ўз масъулиятини чуқур англаб олган, умуминсоний ва миллий қадриятларга хизмат қилувчи, эзгуликка интилувчи журналист доимо эркин бўлади. Аксинча, қолоқ, қотиб қолган тушунчалар, ақидалар асосида ва бошқа мақсадлар йўлида хизмат қилувчи журналист ҳеч қачон руҳан эркин бўла олмайди.

ОАВ эркинлигининг иқтисодий асоси эса уларни ким томонидан, қайси маблағлар эвазига чиқарилиши билан боғлиқ, яъни оммавий ахборот воситаси кимнинг маблағи эвазига, иқтисодий қўллаши натижасида чиқса, ўша учун эркин бўлади. Демократик давлатда ОАВни

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

ҳақиқий “тўртинчи ҳокимият” даражасига кўтарувчи омиллардан бири иқтисодий омилдир. “Бунда давлатнинг ОАВни қўллаб-қувватлашга қаратилган иқтисодий сиёсати муҳим ўрин тутди. Шундагина матбуот фуқаролик жамиятининг институтига айланади. Бўлмаса матбуот сиёсий ҳокимият кўриниши бўлиб қолаверади ёки айрим гуруҳ, партия ё шахсларнинг қарамоғига ўтади” [2].

Демак, “Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг иқтисодий асослари тўғрисида”ги, “Оммавий ахборот воситаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш кафолатлари тўғрисида”ги қонунларни қабул қилиниши ижобий натижа томон юз тутиш демакдир.

Сўз эркинлиги амалга ошса, фикрлар айтилса, муҳокама қилинса, иқтисод ҳам ривожланади, маънавият ҳам ўсади, ижтимоий ҳаёт ҳам яхшиланади. Сўз эркинлиги мавжуд мамлакатлар бой эканига эътибор беринг. Бу Япония, АҚШ, Англия, Корея, Франция, Швейцария ва ҳоказо. Уларнинг ҳеч бирида Ироқникидай кўп нефть, Туркменистонникидай мўл газ, Қирғизистонникидай олтин, Қозоғистонникидай ер ости бойликлари йўқ. Ҳамма демократик давлатлар фаровондир ва ҳамма нодемократик давлатларда, улкан бойликлари ва имкониятларига қарамасдан қашшоқдир.

Жамият ривожини истасак, жаҳон халқлари сингари одамдай муносиб яшашни хоҳласак, журналистларга баҳсли фикрни ҳам эркин айтиш имконини бериш лозим. Турли фикрлар, хулосалар ва ғояларнинг (шу жумладан, «ноҳолис» фикрларнинг) эркин алмашинувисиз мамлакатнинг демократик тараққиёти асло мумкин эмас.

Ҳали ўзбек журналистлари аввалдан амалга ошириладиган цензура бекор қилинганига кўникиб улгурмаслариданоқ, «сўз эркинлигини чеклаш керак», «чегарасиз сўз эркинлиги бўлмайди», «сўз эркинлигининг чегараларини белгилаб қўйиш лозим», «журналистларнинг ўз мақолалари

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

учун масъулиятини кучайтириш керак» қабилидаги гаплар баъзида янграйди.

Хулоса. Ҳуқуқ ва эркинликларнинг, шу жумладан, сўз эркинлигининг чегаралари ва истиснолари бўлиши керак ва бўлади. Аммо улар, биринчидан, қонуний бўлиши, яъни мансабдорлар томонидан эмас, эркин ва ҳалол сайланган парламент томонидан қабул қилинган қонунга асосланган бўлиши керак. Иккинчидан, чеклашлар айнан халқаро ҳуқуқда ва миллий қонунчиликда қафолатланган ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилиш мақсадидагина ўрнатилиши мумкин. Учинчидан, бу чеклашлар шу жиҳатдан ўзини оқлаши лозимки, ман қилинган фикр айтилганда келадиган зарар айтилганда келадиган фойдадан зиёд бўлиши лозим. Агар айтилган сўзнинг фойдаси у айтилса амалдорнинг пайтавасига тушадиган қуртдан каттароқ бўлса, баҳсли фикр ҳам айтилиши керак. Журналистнинг мажбуриятлари ва масъулияти бўлиши лозим. Аммо бу масъулиятни турли чеклашлар юки остида эгилиб-букилиб кетадиган даражада катталаштириб юбормаслик муҳимдир. Журналист ўз ҳуқуқларини ҳам, ўз мажбуриятларини ҳам англаган ҳолда, қаддини тик тутиб ишлаши лозим.

Журналистлик касби муаллимлик, шифокорлик касби сингари ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб, унинг жамиятга фойдаси бекиёсдир. Шунинг учун унинг эркин фаолиятига тажовуз, жамиятга тажовуз сифатида баҳоланади.

Хулоса қиладиган бўлсак, қалам аҳлининг фаолияти инсонлар тақдири билан боғлиқ экан, журналистнинг эркин сўзи ҳуқуқий демократик жамиятнинг ривожини учун муҳим ва зарур.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Баҳриев К. Журналистнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва масъулияти. –Т.: Фан. 2000. 117-б.
2. Раҳматуллаев Т. Матбуот ва демократия. – С., 2002. 102-б.
3. Саидов Ҳ. Маърифат либосидаги озодлик. – Т.: Шарқ, 2000. 27-б.
4. Убайдуллаев У. Оммавий ахборот воситаларининг жамиятдаги ўрни ва аҳамияти. // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2000. №3-4. 2-3-б.